

Förtroendevalda läkares medlemskap i föreningar associerade till Tredje riket

Läkarförbundet bör bidra med studiematerial till planerat kunskapsforum

Det svenska samhällets förhållningssätt till de flyende judarna från Nazi-Tyskland på 1930-talet tillhör vår nutidshistoria. I frågan om de judiska läkarna har presenterats en förtjänstfull genomgång av Läkarförbundets material [1-3] samt referat av artiklar publicerade i dåtida Läkartidningen [4].

De sammanfattande kommentarerna är mångfacetterade. Det framhålls att även om Läkartidningen publicerade många »invandrarfientliga» inlägg förekom även andra uppfattningar [4], att studentmötena inte använde »nazistisk argumentation», att läkarföreningarna ute i landet argumenterade fackligt och praktiskt och endast i ett fåtal fall använde »rasistiska argument», samt att Läkarförbundets »argumentation huvudsakligen var facklig och bestämd av omtanke om patienterna ... ».

Slutsatsen är att Läkarförbundets motstånd dels var en fråga om »medicinska kvaliteten och läkares möjlighet att kommunicera med patienten som huvudargument mot att ge utländska läkare svensk legitimation» [5], dels en fråga om rådande läkaröverskott som främsta argument [4], men också att »rådande politiska läge» anfördes som skäl. Efterföljande kommentarer har understrukit att läkaröverskottet var huvudargumentet för förbundets nej till »läkarimport» [6, 7]

Initiativet kan kompletteras

Läkartidningens lovvärda genomgång är ett steg på vägen, men den kan kompletteras. Vi måste också kunna se proportionerna i det som då som nu främst framhålls vara en facklig och professionell argumentation. Svensk dagspress skrev alltsedan 1933 om juddeförföljelserna i Nazi-Tyskland, om pogromerna under Kristallnatten 1938 och om koncentrationslägren Buchenwald och Dachau 1939 [8]. Av fackför- eningspress var det framförallt LOs för-

bundspress samt Svensk Läkartidning som utförligt rapporterade om antisemitismen i Tyskland på 1930-talet [9].

Det var ett fåtal judiska läkare som sökte asyl i Sverige och därmed blev föremål för Svenska läkarförbundets protester: gynekologen Bernhard Zondek 1934, ögonläkaren Daniels från Danzig, Otto Ornstein och Gerhard Wolff, samt sedan de 10 som Svenska kommittén för landsflyktiga intellektuella och de 10-20 som Medicinalstyrelsen föreslog skulle få uppehålls- och arbetstillstånd vintern 1939 [10].

Barnläkarnas slutna omröstning

Tidsbilderna kan fördjupas med andra dimensioner av förloppet. Ögonvittnen för oss ännu närmare dåtidens situation. Barnläkarnas slutna omröstning i februari 1939 huruvida man ansåg att en judisk barnläkare skulle få verka i Sverige förvarades i ett kuvert med fem sigill och påskriften »hemlig».

Kuvertet öppnades 1986. 17 röstade för och 34 emot. En av dem som tillstyrkte uppehålls- och arbetstillstånd – och den ende som motiverade sin tillstyrkan – var professor Adolf Lichtenstein:

»Man kan inte invända att immigrationen av en barnläkare inte löser flyktingproblem. Givetvis är detta riktigt men en dylik tillåtelse skulle enligt min mening giva uttryck för en mänsklig strävan att hjälpa kollegor i yttersta livsnöd. Man borde inte underskatta den psykologiska verkan som ligger i en dylik humanitär gest som kan giva de utan förskyllan landsflyktiga kollegorna åtminstone den glimt av förhoppning som ligger däri att icke alla dörrar obönhörligen för dem äro stängda» [11].

Dåvarande generaldirektören Axel Höjer skrev: »I flyktingfrågan kom min skyldighet att arbeta för det svenska försvaret och mitt intresse för fredarbetet inte i någon konflikt. Tvärtom. Men här mötte ett motstånd från svenska läkarkårens ledning ... Men läkarkårens talesmän drog upp en stor skymf- och lögnkampanj med starka inslag av antisemitism och regeringen avsåg Ornsteins ansökan (den senare ändrade senare sitt beslut).»

Sammanfattat

- Läkarnas och de medicine studerandes agerande för och emot de flyende judiska läkarna tillhör vår fackliga nutidshistoria.
- Bland förtroendevalda inom Läkarförbundet och Sylf fanns medlemmar i Riksföreningen Sverige-Tyskland, Svensk Opposition, Manhem, Sveriges Nationella Förbund, samt Nationalsocialistiska Arbetarpartiet/Svensk Socialistisk Samling, föreningar som under kriget övervakades av den svenska säkerhetstjänsten.

Om förslaget till inrese- och praktik- tillstånd för de judiska läkarna 1939 skrev Axel Höjer: »Motståndet mot detta förslag skydde inga medel som framgår av mina många pressklipp» [12].

Argumentationen inte bara facklig

Ögonvittnesskildringar från mötet i Svenska Läkaresällskapets stora sal för Medicinska föreningen vid Karolinska institutet den 22 februari 1939 visar att fackliga argument inte räcker som förklaring till varför endast 21 röstade för asyl åt de judiska läkarna medan 263 röstade emot. Mötet har beskrivits som »dramatiskt och avslöjande», »pronazistiska stämningar», »de få talarna som talade för asyl drunknade i burop», »med motiveringen att hon i egenskap av jude skulle tala i egen sak vägrades efter omröstning en ung medicinare ... ordet» [10, 13-15]. En av deltagarna i den nu timade Läkartidningsdebatten var omnämnd av John Takman som en av de aktiva tillskyndarna för att rösta nej [16].

Två veckor senare, den 5 mars 1939, hade Sveriges yngre läkares förening (Sylf) möte i samma sal med ett 80-tal deltagare. Från protokollet noteras: »Herr ordföranden gav en utförlig redogörelse för den s.k. flyktingfrågans nu-

Författare

ULF HÖGBERG

professor, kvinnokliniken, Norrlands Universitetssjukhus, Umeå.
ulf.hogberg@obstgyn.umu.se

varande läge och den ståndpunkt styrelsen intagit till frågan om import av eller understöd åt utländska läkare. Utan diskussion beslöt mötet uppdraga åt styrelsen att till läkarförbundet framföra de synpunkter på frågan, åt vilka ordföranden givit uttryck.»

Sålunda fanns inget ifrågasättande av styrelsens nej till asylsökande.

Vilka ingick i ledningen?

Vilka utgjorde då Läkarförbundets ledning som gång på gång motsatte sig judiska läkares möjlighet till praktik i Sverige? En jämförande genomgång av förtroendevalda i Läkarförbundet och medlemsmatriklarna för Riksföreningen Sverige-Tyskland (RST) 1942, Sveriges Nationella Förbund (SNF) 1936–1938, Nationalsocialistiska Partiet (NSP), Nationalsocialistiska Arbetarpartiet/Svensk Socialistisk Samling (NSAP/SSS), Sveriges Nationella Samling (SNF), Samfundet Manhem 1942 och Svensk Opposition (SO) 1941 ger följande resultat med avseende på omnämnda läkares organisationstillhörighet [4] samt övriga här icke namngivna:

- Sten von Stapelmohr, ledamot av Centralstyrelsen 1940–1945, var medlem i RST och SO.

- Ordföranden i Läkarförbundet 1940–1941 Curt Gyllensvärd var medlem i RST.

- Sekreteraren i Läkarförbundet 1938–1939, redaktör för Läkartidningen, ombudsman 1941–1942 och verkställande direktör 1942–1945 var medlem i RST.

- En fjärde CS-ledamot, 1938–1942, var medlem i RST och SO.

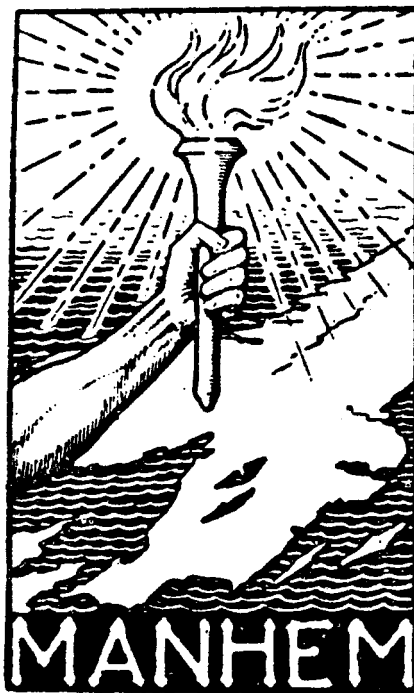
- Tre CS-suppleanter under vardera åren 1940–1942, 1943–1945 och 1943–1945 var medlemmar i RST.

- Sylf hade som ombudsman 1934–1937 en medlem i RST.

- Dag Knutson var medlem i Manhem och tillhörde dess instiftare [17]. Han var Sylfs ordförande 1938–1943 och ledamot av Läkarförbundets Centralstyrelse 1938–1945.

- Stockholms Läkarförening hade som styrelseledamot 1938 och ordförande 1939 en medlem i SO. Ordföranden, ytterligare en styrelseledamot 1939 samt katalogredaktören 1939 var medlemmar i SNF.

- Omnämnde Åke Berglund [18], tidigare ordförande i Sylf och ledamot i styrelsen för Sveriges Praktiserande Läkare Förening 1930–1940, valdes av Stockholms Läkarförening 1938 respektive 1945 till Läkarförbundets fullmäktige, var medlem i styrelsen för Manhem samt medlem i NSP, SNF, NSAP/SSS och SO. Vid den av SNF arrangerade slutna konferensen 1940 för att ena den nationella oppositionen

**ATT VARA MANHEMARE
ÄR ATT VARA SVENSK**

**ATT VARA SVENSK ÄR
ATT VARA LJUSBRINGARE**

Ljuset kommer söderifrån. Ett av de oftast använda emblemen inom Samfundet Manhem (bilden hämtad ur referens [22]).

representerade Åke Berglund NSAP/SSS [19].

Vilka var organisationerna?

NSP, SNF, SO, NSAP/SSS, Manhem och RST tillhörde de organisationer som övervakades av den svenska säkerhetstjänsten 1940–1945 [19].

Riksföreningen Sverige-Tyskland bildades 14 december 1937. »Föreningens ändamål är att på rent svensk grundval, utan ställningstagande i partipolitiken, verka för ett rättvist bedömande av det nya Tyskland» [20].

I uppropet till dess bildande framhölls att man inte ville se de goda relationerna till Tyskland äventyras, och att föreningen tillkommit för att motverka den hets som förekom i svensk press mot Nazi-Tyskland [21]. Föreningens viktigaste uppgift angavs vara att ge ut tidningen »Sverige-Tyskland» samt att anordna föredrag om det nya Tysklands uppbyggnadsarbete. Medlemsantalet uppgick vid årskiftet 1938/39 till 3 025.

I och med annekteringen av Tjeckoslovakien och okkupationen av Danmark och Norge lämnade många medlemmar föreningen, som radikaliserades

i nazitysk riktning. Den nådde sitt högsta medlemsantal 1941 – 5 141 – under invasionen av Sovjetunionen [21]. Av medlemmarna var 199 läkare. Tidsskriften »Sverige-Tyskland» hade en »klart antidemokratisk och antiparlamentarisk inställning och verkade för förståelse för Nazi-Tyskland». Tidsskriften behöll sin pronazistiska inställning under kriget [21].

Samfundet Manhem

Samfundet Manhem startades 1934 med målsättningen »studium och utbildning i olika grenar av nordisk kultur och samhällsvetenskap med särskild vikt lagd på utbildandet av evangelisk nordisk livssyn och förmågan av personlig kommunikation». Drivande var från starten ingenjör Carl Ernfrid Carlberg och samfundet blev, framförallt i Stockholm, en samlingspunkt/sambandscentral för den svenska nationella rörelsen och dess förbindelser med Tyskland. Den externa verksamheten dominerades av föreläsningar. Samfundet Manhem uppvaktade Adolf Hitler på hans 50-årsdag den 20 april 1939 [22].

År 1943 tillkännagav man i flyktingfrågan: »Samfundet Manhems medlemmar församlade till årsting uttala sitt beklagande över att judiska flyktingar får uppehålla sig i vårt land. Enligt uttalande från ansvarigt juridiskt håll är judarna att betrakta som ett hot mot Tysklands krigförande folk och böra därför icke lämnas uppehållstillstånd i det neutrala Sverige i annan form än internering» [17].

Inom Manhem-kretsen upprättades ministerlistor inför en kommande »svensk» regering samt register över politiska motståndare och judar.

Föreningen karakteriserades år 1940 av den svenska säkerhetstjänsten: »... personer med starka antisemitiska och tyska sympatier anslutit sig till föreningen. På grund av medlemmarnas höga bildningsgrad äro de säkerligen farligare jämförda med SSS:s medlemmar (dvs Svensk Socialistisk Samling, min anmärkning, UH) och verksamheten i Manhem kan också på grund av stark tysk inställning vara landsskadlig» [22].

Sveriges Nationella Förbund

Sveriges Nationella Förbund bildades 1934 ur Sveriges Nationella Ungdomsförbund med tre riksdagsledamöter från högerens nationella grupp bland grundarna. SNF utvecklades under 1930-talet och under kriget i alltmer högerextremistisk och nazistisk riktning [23], medan högerpartiet mycket klart tog avstånd från SNF.

Per Engdahl verkade i Sveriges Nationella Förbund under 1930-talet men

bröt sig ur och bildade 1941 Svensk Opposition, som från 1943 hade nära samarbete med Samfundet Manhem. Svensk Opposition omvandlades efter kriget till Nysvenska Rörelsen, som i Nationalencyklopedin karakteriseras: »vill på grundval av svensk historisk erfarenhet förändra samhället i korporativ riktning och ansågs på 1930–40-talen stå nazismen och den italienska fascismen nära» [23].

Israel Holmgren och Läkarförbundet 1942

I ljuset av att ledamöter i Centralstyrelsen och Sylf även var medlemmar i föreningar som arbetade för nära förbindelser med Nazi-Tyskland kan man se professor Israel Holmgrens, en av de mest framträdande antinazistiska läkarna [24], påstå att Läkarförbundets ledning var »anstucken av nazistiskt tänkesätt». Detta framförde han hösten 1942 i högertidningen Göteborgs Morgonpost [3], som mycket klart tog ställning mot de nazistiska övergreppen och deportationen av judarna från Norge.

Som Göran Andolf framhåller i Läkartidningens genomgång hemställde styrelsen för Bohusläns läkarförening att Läkarförbundet skulle delta i protesterna mot deportationerna av de norska judarna. Verkställande utskottet avstyrkte »enär deltagande i protestaktionen skulle innebära ett politiskt ställningstagande» [3]. Sten von Stapelmohr och Dag Knutson var två av de tre ordinarie ledamöterna i verkställande utskottet 1942. Mot deportationen av balter efter kriget framförde Läkarförbundet däremot till Konungen »... sin djupa indignation ...» [3].

Dömdes till fängelse för bok

Israel Holmgrens envetna och stridbara arbete som antinazist redan från 1933 förtjänar eftervärldens största respekt. 150 läkare begärde nåd hos Kgl Maj:t för Israel Holmgren när han dömts till två månaders fängelse för boken »Nazisthelvetet». De anförde:

»Professor Holmgren har i hela sin verksamhet sökt gagna sina medmänniskor. Med uppoffrande av egen bekvämlighet och med åsidosättande av egna intressen har han städse med största beredvillighet påtagit sig samt med utomordentlig omsorg utfört de uppdrag som givits honom. Han har allt jämt visat den största månhet om de fria institutioner, som äro utmärkande för svenskt samhällsliv. Intet tvivel råder om att hans handlande dikterats av varm fosterlandskärlek och ideella syften» [25].

Forum för levande historia

Läkarförbundets och de medicine studerandes agerande gentemot de fly-

ende judiska läkarna kan av eftervärlden ses ur flera synvinklar: som resultatet av fackliga argument i en tid av läkaröverskott, den allmänna tyskorienteringen av det dåtida svenska samhället, delaktighet i den svenska eftergiftspolitik till Tredje riket, nazistsympatier, antisemitism och främlingsfientlighet i allmänhet.

Flera historiker ser ett klart samband mellan studentprotesterna och den svenska nazismen: »De svenska nazisternas kanske största framgång vad gällde att piska upp antisemitiska stämningar även utanför de egna leden inträffade i samband med studentprotesterna mot invandringen, speciellt av judar, under våren 1939» [17].

Studentfacklig rannsakan har medfört att Lunds studentkår våren 1997 bad det judiska folket om ursäkt för kår-mötet 1939, och anslog medel för en minnesutställning som öppnades våren 1998 [26].

Frågan om antisemitism och främlingsfientlighet har fått förnyad aktualitet för fackförbund och kärpolitiker. Sverigedemokraterna har en aktiv studentförening och var under en period representerade i Lunds teknologkårs fullmäktige [27]. TCOs, LOs och Sacos ställningstagande mot den svenska nazismen är föredömligt [28].

Kan komma längre

Läkarförbundets rannsakan kan komma längre än vad som hittills presenterats [1-5]. Är det inte dags att Läkarförbundet ger sitt bidrag till det planerade »Forum för levande historia» [29], genom sammanställning av ett studiematerial om förbundets agerande gentemot de flyende judiska läkarna? Ett studiematerial om fackföreningens ansvar, om det tysta bifallet och om dem som vågade stå emot. Studiematerialet borde sedan ingå i läkarnas utbildning och fackliga verksamhet.

Referenser

8. Svanberg I, Tydén M. Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–45. Stockholm: Arena, 1997.
9. Wingborg M. Tjänstemannarörelsen och förekomsten av nazism och antisemitism under 1930- och 1940-talen. Hemsida: www.tco.se/student/studliv/
10. Högberg U. Svenska läkare förde tysk politik. Läkartidningen 1997; 94: 4045-50.
11. Rabo E. De svenska pediatrika föreningarna 1900–1970. Föredrag vid Svenska Läkaresällskapets Riksstämma 1996.
12. Höjer AJ. En läkares väg: från Visby till Vietnam. Stockholm: Bonniers, 1975.
13. Takman J. »263 mot 18». John Takman om asyldebatten 1939. Dagens Nyheter 13 juni 1995.
14. Hermansson-Katz M. Några fler än 18. Dagens Nyheter 16 juni 1995.
15. Rose J. Den svenska läkarkåren under 1930-talet och de som vågade stå emot. Sveriges Radio, Vetandets Värld, 19 januari 1998.

17. Berggren L. Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens historia. Stockholm: Carlssons, 1999.
19. Löow H. Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950 [dissertation]. Göteborg: Göteborgs universitet, historiska institutionen, 1990.
20. Oredsson S. Lunds universitet under andra världskriget: motsättningar, debatter och hjälpinsatser. Årsbok 1996. Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap, 1996.
21. Wärenstam E. Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1972.
22. Berggren L. Nazismen i Sverige. Kulturella perspektiv 1998; 2: 5-19.
24. Holmgren I. Nazisthelvetet. Stockholm: Trots Allt!, 1942.
25. Holmgren I. Mitt liv. Andra delen. Stockholm: Natur och Kultur, 1959.
26. Dahlman E. Läkarförbundet och de 10 judiska läkarna. Läkartidningen 1997; 94: 445-6.
27. Studenter petade sverigedemokrat. 2000-03-23. www.tco.se/student/studliv/
28. Pressmeddelande. TCO, LO och SACO mot kriminella nazister. Vi ska ta vårt ansvar. 1999-10-18. www.tco.se/press/lop592E.html
29. Forum för levande historia till 2003. www.levandehistoria.org

En fullständig referenslista kan erhållas hos författaren.